

Наталія КРАВЧУК

ГЛОБАЛЬНІ ФІНАНСОВІ ДИСБАЛАНСИ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ, ІСТОРИЧНОГО ЕВОЛЮЦІОНІЗМУ ТА ПРОБЛЕМ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ *

Обґрунтовано ідейно-теоретичну значимість категорії “глобальні фінансові дисбаланси”. Розкрито форми її прояву крізь призму філософського фундаменталізму, історичного еволюціонізму та основних проблем методологічного оновлення економічної теорії, що у сукупності кореспондує з сучасними глобальними трансформаціями. Спираючись на метод аналізу міжсистемних трансформацій, аргументовано гетерогенність глобальних фінансових дисбалансів. Доведено, що дослідження глобальних дисбалансів – завдання сучасної методології економічної науки.

Епіграфом до цієї статті можуть послугувати глибоко оптимістичні слова Дж. Штайнера: “Ставити собі надто масштабні питання – значить ризикувати правильним уявленням про речі. Але не ставити їх взагалі – значить стримувати себе в пізнанні життя” [5, XLIV].

У розвиток цієї думки зазначимо, що коли виношувався ідейний задум написання статті, автор ставив за мету розкрити сутність фінансових дисбалансів у прикладному аспекті, апелюючи до емпіричних досліджень. Чи дисонує із таким наміром назва даної статті? І так, і ні. Бо ж сучасна економіка як наука, на думку Л. Робінс, “виникла на базі практичних і філософських досліджень у різних сферах: від ви-

* У розвитку ідейного задуму цієї статті автор завдячує науковому доробку українського вченого-економіста і суспільного діяча А. С. Гальчинського [1], російського суспільствознавця і публіциста В. Л. Іноземцева [2], відомого польського вченого і державного діяча Гжегожа В. Колодко [3], американського фінансиста П. Бернштейна [4], творчості яких автор зобов’язаний деякими ідеями та верифікацією наукових висновків.

вчення торгового балансу до дискусій про правомірність стягнення процента” [6, 11].

Упродовж останніх років у світовій науковій та аналітичній літературі з міжнародних фінансів і макроекономіки [7–25 і це далеко не повний перелік] приділяється значна увага так званій проблемі “глобальних дисбалансів”, що за визначенням МВФ є “сукупністю дефіцитів і профіцитів рахунку поточних операцій, які накопичувалися у світовій економіці з кінця 90-х рр. XX століття” [26]. Насамперед, мова іде про надмірний дефіцит рахунку поточних операцій США, значна частина якого – парні дефіцити з Китаєм і країнами-експортерами нафти. Закономірно постає питання: чим зумовлена така увага до, здавалось би, традиційної проблеми сучасної глобальної економіки – тимчасового відхилення від рівноваги в сфері зовнішньої торгівлі, що супроводжується незбалансованістю боргу і кредиту в світовій економіці? А виявляється, що не безпідставно, оскільки

в широкому розумінні проблема глобальних дисбалансів зачіпає інтереси найбільших світових економік – США, Китаю, Японії, Європейського союзу. Намагаючись відшукати першопричини останньої у часі світової кризи, діючий голова ФРС Бен Бернанке прийшов до висновку: “На моє переконання, зрозуміти цю кризу неможливо без посилення на глобальні дисбаланси в міжнародній торгівлі і потоках капіталу, які почали накопичуватися в другій половині 1990-х років” [27]. З огляду на такий контекст, доводиться визнати (хоча й з позицій дворічної давності), що криза іпотечного ринку США, банкрутство американського банку Lehman Brothers, стали свого роду “спусковим крючком” в умовах поглиблення глобальних дисбалансів, що накопичилися у світовій економіці й поклали початок масштабній системній корекції ринків, принциповим змінам регулюючих підходів, перегляду принципових основ сучасної ринкової архітектури і самої ідеології ринку. Саме в такому аспекті, глобальні фінансові дисбаланси – це не лише предмет абстрактного наукового інтересу, а й явище вагомій прагматичної цінності, що кореспондує із сучасними глобальними трансформаціями.

Актуальність та глибина даної проблематики в контексті кризи 2008–2009 рр. обумовила не лише об’єктивну необхідність теоретичного й емпіричного переосмислення цього феномену, а й поставила на порядок денний більш масштабні завдання з огляду на фрагментарність теорій, неоднозначність основних політико-економічних доктрин корекції глобальних дисбалансів та їх неспроможність вирішити суперечності сучасного механізму забезпечення глобальної фінансової стабільності.

В цьому контексті провідні експерти та фінансові аналітики намагаються екстраполювати наслідки глобальних трансформацій у політичній, соціальній та економічній сферах, роблять спроби прописати

фундаментальні основи та перспективи розвитку світової фінансової системи, намагаючись відповісти на запитання: яким буде фінансовий ландшафт світової економіки в майбутньому? [28; 29; 30]. Політичні лідери великої двадцятки у намаганнях локалізувати світову фінансову кризу пішли ще далі, поставивши спочатку на порядок денний стратегічне завдання про радикальне реформування світової валютної системи і глобальної фінансової архітектури, а згодом – і про формування нового світового порядку. Ідеться про поступове усвідомлення “незвичності епохи, в якій нам доводиться жити, перехід людства до нового, посткапіталістичного типу цивілізації і, відповідно, про те, що причини кризи цього разу криються не так в економічній чи фінансовій сферах, як у “нестиковках” нинішнього економічного порядку з соціокультурною життєдіяльністю людства” [31].

Постановка проблеми в такому аспекті потребує теоретичного, філософського переосмислення фундаментальної економічної науки, її методологічного оновлення. Тільки так можна перейти від індивідуальних точок зору аксіоматичного характеру, на що тепер багата як економіко-політична, так і наукова література, до певної наукової системи пошуку рішень. Щоб зрозуміти сутність даної проблеми, логічно поставити цілком природне запитання: чому, незважаючи на велетенський масив наукових досліджень з питань циклічного розвитку, економічної рівноваги та кризових явищ, практично жодного разу за останнє століття не лише науковцям, а й прикладним аналітикам не вдалося завчасно передбачити розгортання кризових процесів?

Мабуть тому, що “нинішній відрізок історії характеризується досить очевидною ситуацією: наука істотно відстала від перебігу суспільних трансформацій” [1, 148]. Насправді немає сумнівів, що уже сьогодні

назріла об'єктивна необхідність наукового переосмислення нестандартних процесів, що розвиваються динамічно, потрібні нові підходи щодо творчого перегляду усталених стереотипів і "відмова від догматичного трактування цілої низки тез, що часто сприймаються як фундаментальні основи ліберальної теорії" [2, XVII].

З огляду на вищезазначене, завдання реструктуризації світової фінансової системи потребує ґрунтовних, логічно завершених наукових досліджень, які базувалися б на новій парадигмі глобального розвитку. Інакше проблема побудови "нового світового порядку" так і залишиться декларативною резолюцією і поступово почне сприйматися не стільки як оптимістична схема майбутнього світоустрою, а швидше як "idea fix" минулого століття (принагідно нагадаємо, що ідея перебудови міжнародного економічного порядку уже піднімалася в 70-ті рр. ХХ століття).

Провідна ідея, навколо якої побудоване дане дослідження, – це обґрунтування ідейно-теоретичної значимості економічної категорії "глобальні фінансові дисбаланси", теоретичний аналіз змісту і форм її прояву крізь призму філософського фундаменталізму, історичного еволюціонізму й основних проблем методологічного оновлення економічної теорії, що у сукупності кореспондує з сучасними глобальними трансформаціями.

Ставлячи у центр дослідження розкриття сутності поняття "глобальні фінансові дисбаланси" як економічної категорії, ми свідомо порушуємо *фундаментальне філософське правило* (фундаменталізм – одна із течій, яка різко виступає проти критичного перегляду усталених понять), що прописує "не множити кількість сутностей (понять) понад необхідність". На наше глибоке переконання, філософія як наука про найзагальніші закони розвитку

суспільства та мислення насправді формує фундаментальні теоретичні й методологічні принципи, що лежать в основі формування цілісної системи знань у сфері економічної науки. Проте філософія, за влучним висловлюванням Гегеля, спроможна описувати лише свій час. Нині як ніколи раніше стає дедалі очевиднішою істина про об'єктивну підпорядкованість наукових досліджень закону еволюції. Саме філософські закони діалектики дають ключ до розуміння того, що "кожна історична епоха, кожна цивілізація передбачає власну модель пізнання, специфічний метод вивчення зв'язку між теоретичними концепціями й обґрунтованими висновками про реальний світ та його перспективи" [1, 149].

Імовірно, що межі і характер указаної аберації (відхилення від істини) детермінуються діалектикою загального і часткового. Апелюючи до філософського вчення детермінізму (зміст якого, поряд із положенням про причинність, розкривається в категоріях взаємозв'язок, взаємодія, необхідність і випадковість, підстава і наслідок), приходимо до цілком логічного висновку про те, що глобальні фінансові дисбаланси – це лише мікрочастинка глобальних системних дисбалансів, з якими закономірно стикнувся світ на рубежі тисячоліть.

Перша частина статті присвячена науковому обґрунтуванню об'єктивної необхідності методологічної цілісності та *"конструктивного синтезу теоретичних досліджень"* [1, 8] у пізнанні економічних явищ і процесів в умовах сучасних глобальних трансформацій. Адже, як зазначає В. Тарасевич, "емпіричний, описовий етап наукового пізнання економічних явищ, представлений класичною історією економічних вчень – багато в чому себе вичерпав" [32, 144]. Водночас, превалюючий емпіризм, притаманний сучасним науковим дослідженням, з часом перероджує еко-

номічну науку в практицизм і суб'єктивізм, у результаті чого вона стає застарілою і необ'єктивною. Мабуть, саме тому "сучасна теорія у її традиційних парадигмах не спроможна не тільки спрогнозувати майбутнє, але й належним чином інтерпретувати сьогоденну дійсність ..." [33, 31].

З огляду на зазначене, процес пізнання економічних явищ, як основа наукового дослідження, набуває особливої ваги лише у діалектичній тріаді: філософський фундаменталізм – історичний еволюціонізм – економічна методологія. Без перебільшення можна сказати, що лише так в науці вибудовується концептуальний підхід до пізнання складних явищ і процесів. Якщо філософський фундаменталізм у певній мірі заперечує критичний перегляд усталених понять, особливо в частині загальноекономічних категорій, які в абстрактно-теоретичній формі характеризують різні сторони реальної дійсності, то історичний еволюціонізм, як напрям у філософській науці, відкриває шлях до адекватного переосмислення логіки новітніх суспільно-економічних трансформацій. У цьому контексті економічні категорії з точки зору гносеології мають історичний характер і виступають формою теоретичного мислення, наукової абстракції, яка є зрізом реального економічного життя. А відтак, без розуміння логіки економічної еволюції, що базується на історичному еволюціонізмі, будь-які дослідження економічних явищ і процесів залишаються гіпотетичним припущенням і позбавлені перспективи. У цьому, мабуть, особливо виразно виявляє себе відомий парадокс гносеології, за яким на перший погляд елементарні, здавалось би, достеменно відомі теоретичні постулати при їх глибинному предметному аналізі часто виявляються найменш осмисленими. Цей парадокс, на переконання А. Гальчинського, "...особливо рельєфно почав даватися взнаки саме тепер, коли зайшла мова

про спричинену радикальними суспільно-історичними трансформаціями кризи економічної науки..." [1, 16]. Ніби продовження цього твердження звучить висновок про те, що "...економічна система більше не може функціонувати за тими положеннями, за якими діяла впродовж майже п'ятсот років з часу своєї появи. Звична для неї система знань уже не в змозі ні пояснити сутність багатьох радикальних трансформацій, ні передбачити хід і наслідки їх подальшого перебігу" [34, 5].

Разом з тим, наголошує М. Довбенко, слід пам'ятати, що "...динаміка цивілізаційних та економічних змін існувала завжди, і в кожному перехідну епоху з'являлися кризові настрої" [34, 5]. Тому слід усвідомити, що "...у зазначеній багатоликій світовій системі феноменів завжди пропадають уже вивчені взаємозв'язки та взаємозалежності і постійно з'являються невідомі, виникають зовсім нові економічні закони, концепції, гіпотези" [34, 6]. Без усвідомлення цих фундаментальних ідей проблематично вести мову про осмислене пізнання економічних явищ, утвердження нового етапу глобального економічного розвитку, а розкриття категоріального апарату економічної науки буде неповним і розмитим.

Природно, що кожен дослідник економічних явищ і процесів, так чи інакше, у пошуках наукової істини щоразу стикається зі своєрідними перепонами: гносеологічними – обумовленими складнощами об'єкта пізнання як такого, та ідеологічними – зумовленими соціально-економічними інтересами суб'єктів пізнавального процесу. З точки зору гносеології, "принципова відмінність суспільних наук від усіх інших (природничих і технічних) полягає в тому, що в точних науках удосконалюється лише метод дослідження; об'єкт в принципі залишається незмінним. На відміну від них у суспільних

науках змінюється не лише метод, але й сам об'єкт" [35, 4-5].

Проте основна проблема полягає в іншому: у пошуках наукової істини економіст-дослідник намагається подолати досить складну перешкоду у формі економічної ідеології. "Загальновизнано, що економічна думка, в цілому, проникнута ідеологією", – зазначає американський економіст У. Дж. Семюелс у науковій праці "Ідеологія в економічному аналізі" [36, 5]. Це означає, що загально-визнаною є подвійність економічної теорії: вона є свого роду протиріччям єдності економічної науки й економічної ідеології. При цьому ідеологія, як це не прикро визнавати, відіграє визначальну роль у процесі пізнання економічних явищ і процесів. "Ідеологія спрямовує і формує мислення і науковий аналіз", – резюмує У. Дж. Семюелс [36, 5]. Цим самим вона вносить в процес пізнання сторонній для науки елемент, а саме врахування інтересів тих чи інших соціальних груп, політичних сил і соціально-економічної системи в цілому. А відтак, наголошує нобелівський лауреат Д. Норт: "Сучасна макро-економічна теорія ніколи не розв'яже своїх проблем, якщо її користувачі не визнають, що політичні рішення кардинально впливають на функціонування економіки" [37, 143].

"Інструментальна функція" економічної теорії, так називає ідеологічну функцію відомий американський вчений Дж. К. Гелбрейт, на відміну від її "пояснюючої функції", "служить не розумінню чи вдосконаленню економічної системи, а цілям тих, хто володіє владою в цій системі" [38, 31]. Наукова істина оголошується прийнятною лише в тій частині, яка відповідає усталеним – нерідко досить жорстким – ідеологічним канонам. Саме так, за влучним висловлюванням В. Іноземцева, "в теорії глобалізації втілилася квінтесенція наївно-оптимістичної соціологічної традиції 90-х років". Адже "глобалізація, яка розцінювалася

американськими вченими і політиками як магістральна тенденція сучасності, подавалася як феномен, новий для економічної, соціальної і культурної сфер, як спосіб повсюдного поширення західних цінностей та інструмент формування єдиного глобального світу, як запорука швидкого освоєння науково-технічних досягнень і втягування периферійних регіонів планети в світове господарство" [2, XVII]. Так чи інакше, кожна із цих тез несла певне ідеологічне "навантаження", але всі вони виявилися теоретично неспроможними.

Саме цими двома причинами (гносеологічними та ідеологічними перепонами) пояснюється постійне відставання економічної теорії у її розвитку. На відміну від природничих і технічних наук, економічна теорія у своїх концепціях на порядок відстає не лише від реальної практики, а й від перебігу суспільних трансформацій. Окрім істини матеріальної, формальної і реальної в науковому пізнанні економічних явищ і процесів дуже часто маємо справу з трьома її некласичними формами: когерентною (сутність істинна, якщо є складовою чіткої несуперечливої теорії); прагматичною (сутність істинна, якщо підтверджується емпіричними дослідженнями); консенсуальною (сутність істинна, якщо має місце потенційна згода всіх учасників дискурсу) [3, 23]. Насправді, кожна із цих трьох некласичних форм істини є результатом різних фаз та аспектів пізнання об'єктивної істини в дослідженні певного фрагменту економічної реальності.

В постмодерністській інтерпретації економічної методології "економічна теорія зникає як єдина наукова дисципліна, залишається лише мінливе поле різноманітних дискурсів, наукове знання постає не більше, ніж інтерпретація об'єкта з однієї із можливих точок зору, а тому не дозволяє судити про об'єктивну сутність" [39, 30–31]. У такому аспекті постмодерністи визна-

ють принцип методологічного плюралізму в пізнанні об'єктивної економічної дійсності й цим самим проповідують гносеологічний релятивізм (мова іде про відносність знань). Відтак кожен конкретний результат наукового пізнання стає знаряддям досягнення нових істин. З часом їх зведення в єдину систему дозволяє вибудувати чітку несуперечливу теорію та оцінити перспективи розвитку пізнавального процесу.

Спираючись на представлений зріз дослідження, ми намагались довести, що без опори на науково обґрунтовану економічну теорію економічний аналіз трансформується у сферу емпіричних здогадок. У цьому сенсі методологія економічної науки, як її "основа... як філософія науки в її застосуванні до економіки... виконує синтезуючу функцію щодо методів аналізу" [1, 69–70]. Водночас, не буде перебільшенням сказати, що "ніяке глибоке дослідження, ніяка розвинута наукова доктрина не можуть обійтися без узятого з філософії, зобов'язаного їй пізнавального й світоглядного стрижня, навколо якого і виникають умовиводи" [40, 18]. Разом з тим, звертає на себе увагу своєрідна гегелівська інтерпретація значущості діалектики як філософського методу дослідження істини. Апелюючи до історичного еволюціонізму (принципу історизму в розвитку систем), ми намагались звернути увагу на те, що кожне економічне явище і процес мають особливий, конкретно історичний характер.

В контексті проблематики даного дослідження слушно зауважити, що ще задовго до появи в науковому обігу поняття "глобальні фінансові дисбаланси", академік Є. Варга, відомий за фундаментальними працями з теорії та історії економічних криз, посилаючись на науковий доробок К. Маркса та Ф. Енгельса, проникливо попереджав: "Кризи світового ринку необхідно розглядати як реальне зведення воєди-

но і насильне вирівнювання всіх *протирич* буржуазної економіки" [41, 12]. Досліджуючи економічні кризи XIX ст. – початку XX ст. і, зокрема, безпрецедентну в історії світового господарства кризу 1929–1933 рр., Є. Варга завжди підкреслював особливий, конкретно історичний характер кожного циклу і кожної кризи. На його переконання, неповторність багатьох рис визначається багаточисленними факторами, під впливом яких протікання циклів і криз змінюється разом із розвитком капіталістичної (ринкової) системи.

Принцип історизму капіталізму як суспільно-економічної системи обстоюють і сучасні вчені. Зокрема, один із найвідоміших соціологів нашого часу, американський вчений І. Валлерстайн обґрунтовує, що "будь-яка історична система проходить через три періоди: становлення, нормальне існування, або розвиток, і структурну кризу", а далі резюмує: "... Існує безліч доказів, які дають підстави думати, що сучасна світосистема, у якій ми всі живемо, вступила в період структурної кризи" [42, 78].

Отож за логікою дослідження друга частина статті є похідною від попередньої і передбачає розкриття змісту і форм прояву глобальних фінансових дисбалансів як об'єктивно зумовленого явища та невід'ємної детермінанти сучасних глобальних трансформацій. У якості методологічного апарату дослідження цих аспектів обрано *метод структурно-історичного аналізу* (дає можливість у наступності історичних трансформацій розкрити органічну єдність внутрішнього змісту і зовнішніх функціональних форм прояву глобальних фінансових дисбалансів) та *метод аналізу міжсистемних трансформацій* (за такого підходу майбутнє перестає бути передбачуваним, воно не ґрунтується на підвалинах минулого чи теперішнього, на місце наступності приходить хаос і біфуркація,

а глобальні дисбаланси розглядаються як такі, що мають гетерогенний (різномірний та структурний) характер, оскільки є продуктом розвитку неоднорідних складних систем, а тому важко піддаються аналізу.

У процесі дослідження постає не менш важливе завдання щодо вибору найбільш доцільного способу узагальнення й подання обширного теоретико-методологічного матеріалу, котрий дозволив би сконцентровано у рамках однієї статті відтворити різнобарвну палітру економічної думки в сфері даної проблематики. Адже різні течії та школи економічної науки розставляють неоднозначні акценти у питанні, що стосується розкриття проблеми глобальних дисбалансів та економічних криз. Зазначена проблема є настільки комплементарною, що її різнопланові аспекти прямо чи опосередковано торкаються практично кожної проблеми економічних досліджень. Відтак, щоб проаналізувати тенденції розвитку економічної теорії з цієї проблематики, необхідно узагальнити величезний масив наукової літератури. Тому для впорядкування логіки дослідження доцільно обмежити себе певними рамками. Ключовою позицією в цьому контексті є те, що "криза у кожному своєму вияві, у своїх сутнісних характеристиках може бути осмислена лише як невід'ємна складова циклу і водночас протилежність економічної рівноваги" [1, 133]. Методологічне узагальнення означених складових цієї проблеми (циклічності в органічному поєднанні кризи та рівноваги) дасть змогу ґрунтовніше подати не лише гносеологічні основи проблеми глобальних дисбалансів, але й продемонструвати процес збагачення економічної теорії, характер розвитку її окремих напрямів та парадигм.

Звернувшись до історії розвитку капіталістичної системи, можна виявити, що перші ознаки періодичних криз перевиробництва мали місце вже наприкінці XVIII ст.

(економічна криза у Франції (1788–1792) і на початку XIX ст. (фондова криза в Англії (1836), фондова криза в Європі (1847), валютна криза в США (1861), криза банку Baring в Англії (1890)). Проте тоді капіталістичний спосіб виробництва був, по суті, ще обмежений географічними межами Англії чи Західної Європи. Тому кризи мали в основному локальний характер; і лише, починаючи з середини XIX ст., можна говорити про "світові економічні кризи" (перша міжнародна фінансова криза (1825), перша світова економічна криза (1857)). Як влучно зазначає Є. Варга "... тільки з того часу, як промисловість пустила глибокі корені і почала чинити превалюючий вплив на національну економіку, коли широкий розвиток отримала зовнішня торгівля, коли світовий ринок відкрив для себе колосальні простори в Америці, Азії, Австралії і втягнув в конкурентну боротьбу промислові країни, тільки з того часу виникли періодичні економічні кризи, що завершували один цикл і розпочинали новий" [41, 12].

З точки зору гносеології у пошуках першопричин останньої у часі кризи закономірно звернутися до уже відомих "старих теорій", бо ж вони, за влучним висловлюванням І. Валлерстайна, "ніколи не вмирають". Вони (старі теорії), зазвичай нагадують про себе в умовах системних трансформацій, і для того, щоб осмислити відповідні закономірності, "потрібно стати на плечі титанів економічної думки і побачити нові перспективи" [42, 264, 268]. Тим паче, що "внесок сучасної економічної науки в розширення знань про соціальні процеси є відверто бідним порівняно з тим, що було зроблено А. Смітом, Дж. Ст. Міллем, К. Марксом, Т. Вебленом, А. Маршаллом, Дж. М. Кейнсом чи Й. Шумпетером" [43, 53].

В рамках канонічної економічної теорії пошук відповідей про причини криз та способи досягнення рівноваги необхідно

вести у двох напрямках. Мова іде перш за все про наявну методологічну платформу в межах класичної економічної теорії, яка базується на концепції системної рівноваги й аргументує, що випадкові зміни в ринковій економіці та її циклічні коливання не виходять за допустимі межі (асимптоти) завдяки автоматично діючим ринковим механізмам – ціноутворення і конкуренції. Економісти-класики – від А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ж.-Б. Сея, Дж. Ст. Мілля до прихильників неокейнсіанських концепцій “неокласичного синтезу” – пояснюють причини криз випадковим порушенням загальної рівноваги. Наприклад, П. Самуельсон стверджував, що “економічний цикл нагадує іграшкового коника-качалку, який розхитується випадковими зовнішніми поштовхами, і саме так економічна система, відповідно до її внутрішньої природи, відповідає на коливання зовнішніх факторів. Хвилі збурення схожі до зачепленої струни скрипки. Амплітуда їх коливань має тенденцію до зменшення, і вони завмирають, якщо немає нових поштовхів” [44, 6]. Інший економіст – Е. Хансен, праці якого свого часу широко використовувалися як теоретична основа для розробки заходів антикризового регулювання, визнавав, що “походження циклічних коливань залишається невіршеною загадкою” [45, 598].

Натомість, представники концепції динамічної рівноваги (Дж. Р. Хікс, К. Дж. Ерроу, В. В. Леонтьєв, Дж. Дебре, Е. Тофлер, Й. Шумпетер та ін.) переконливо довели, що коливання й циклічність системи в міру вичерпності її ресурсів неминуче виходять за звичні, так звані нормальні межі в зоні хаосу, де попередні стимулюючі механізми вже не діють. У результаті система не повертається до попередньої рівноваги – з хаосу виникає новий порядок, який може виявитися як гіршим, так і кращим від попереднього. Іншими словами, динамічна

економіка передбачає перманентне переформатування пропорцій.

Не можна не враховувати того, що логіка економічної рівноваги є базовою і в “Капіталі” К. Маркса. В ньому не лише викладено глибоку наукову аргументацію базових пропорцій ринкової економіки, на основі яких реалізується принцип рівноваги, а й розглянуто умови та механізми дії цього принципу. Розглядаючи світові кризи як спосіб вирівнювання всіх протиріч буржуазної економіки, К. Маркс застерігав, що “... окремі протиріччя, які зводяться воєдино у цих кризах, мають відслідковуватися у кожній сфері буржуазної економіки, і в міру того, як ми все далі і далі проникаємо в цю економіку, ми повинні, з одного боку, розкривати все нові і нові ознаки цього протиріччя, а з іншого – показувати, як в більш конкретних формах повторюються і перебивають його більш абстрактні форми” [46, 12].

Серед досліджень останніх років слід згадати праці нобелівських лауреатів Р. Лукаса (премію з економіки вченому присуджено в 1995 р.), Ф. Кіндланда та Е. Прескота, яких за дослідження циклічних коливань удостоєно Нобелівської премії у 2004 р.

Однак чим більше економічна наука (уже майже два століття) зосереджує свої зусилля на обґрунтуваннях закономірностей циклічного розвитку, на пошуках способів досягнення загальної чи динамічної рівноваги, тим очевиднішою стає невичерпаність зазначеної проблематики. Це з особливою переконливістю доводить криза 2008–2009 рр., яка висвітлила не лише наявність великої кількості невіршених проблем в площині відповідних досліджень, а й “їх методологічну неадекватність новітнім суспільним трансформаціям” [1, 126].

Аналіз новітньої наукової літератури з цієї проблематики [1; 7–12; 15; 19–25; 28] дає

підстави констатувати, що сутнісною ознакою кризи 2008–2009 рр. є її структурний характер. Особливість сучасних структурних криз полягає у тому, що вони, як правило, є кризами подвійної або навіть потрійної дії (пов'язані з дією не лише економічних (довгих, середніх та коротких), а й глобально-цивілізаційних та соціальних циклів).

Криза 2008–2009 рр. за всіма своїми ознаками є кризою не внутрішньосистемної корекції, а глобальних міжсистемних трансформацій. Детермінантами її виникнення є структурні глобальні дисбаланси, що накопилися у світовій економіці і мають здатність тривалий час зберігати рівновагу й стійкість світової фінансової системи. Однак це свого роду “вмонтований детонатор”, що становить загрозу стійкості і стабільності світової фінансової системи. Про гетерогенний характер (мова іде про специфіку виникнення, неоднорідну динаміку та ускладнення структурних субординацій) глобальних фінансових дисбалансів можна судити хоча б із такого далеко неповного їх переліку (у більшості країн поглибилися зовнішні дисбаланси, мова іде про глобальну незбалансованість рахунків поточних операцій); відбулося скорочення частки промислово розвинутих країн у загальній сумі глобальних заощаджень за відповідного зростання обсягів заощаджень у країнах із ринками, що розвиваються (насамперед, це стосується країн Азії та експортерів нафти) – так званий “парадокс заощаджень” (*global savings glut*); збереження низького рівня реальних довгострокових процентних ставок у більшості країн, у поєднанні зі зниженням норм інвестування майже в усіх промислово розвинутих країнах протягом останніх років докризового періоду, стало однією із ключових причин поглиблення диспропорцій у розвитку фінансового й реального секторів світової економіки; відбулося перетворення фінансового сектора світової економіки, основу якого формує світовий фінансовий

капітал із переважанням у ньому спекулятивних складових, на доволі самостійну сферу економіки у результаті домінування операцій із фінансовими активами; унаслідок американської політики “легких грошей” накопився глобальний надлишок ліквідності; відбулася зміна спрямованості транскордонних потоків капіталу; спостерігалось збереження в більшості країн тенденції випереджального зростання інфляції порівняно зі збільшенням реального ВВП. За влучним алегоричним порівнянням М. Обстфельда “...ця суміш інгредієнтів, як ми тепер знаємо, виявилася смертельною” [7, 132].

Підсумовуючи вищезазначене і усвідомлюючи дискусійний характер багатьох наведених положень, методологічну складність проблематики дослідження, зазначимо, що ця стаття жодним чином не претендує на системну завершеність і цілісність. Погодьтеся, що, незважаючи на спроби економістів кінця XIX ст. та упродовж XX ст. прописати рецепти стійкої системної рівноваги (класична школа), а згодом динамічної рівноваги, залишаються відкритими питання: чому не спрацювала ідея глобальної конвергенції, а натомість світ щоразу стикається із поглибленням асиметрій глобального розвитку? Чому, глибоко оптимістичний проект з уніфікації та гармонізації податкових систем країн ЄС завершився загостренням податкової конкуренції? Що стало причиною того, що фінансова консолідація як спосіб усунення ризиків і загроз спровокувала системні ризики глобального масштабу? Чому усвідомлюючи глибину проблеми нееквівалентності зовнішньої торгівлі як фактора відтворення боргової залежності, міжнародна система валютно-цінових диспаритетів і надалі залишається однією із ключових причин накопичення зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються? Чому, незважаючи на формування економіки державного боргу у якості

самостійного напряму економічної науки, глобальний світ на початку ХХІ ст. стикнувся з масштабною кризою державної заборгованості та глобальними фіскальними розривами, вдаючись у пошуках вирішення цих проблем до механізму фіскальної консолідації?

Через неможливість віднайти відповідь на ці запитання у рамках усталених канонічних економічних теорій, ми намагались довести, що вихідні й безпосередні причини сучасних криз зумовлені, перш за все, накопиченими протиріччями і дисбалансами в розвитку світового господарства і значною мірою кореспондують із сучасними глобальними трансформаціями. Так, історично зумовлені якісні зміни у розвитку світового господарства (мова іде про сучасну неоліберальну форму економічної глобалізації) закономірно призвели до поглиблення основних диспропорцій у розвитку світової валютної системи, в монетарному секторі глобальної економіки, у фіскальній політиці окремих національних економік, у світовій борговій економіці, в розвитку світового фінансового ринку. Логічно, що у своїй сукупності вони посилюють негативний прояв глобальних дисбалансів і показують як відбувається діалектичний перехід від глобальної фінансової нестабільності до неминучості системних криз, і як саме явище дисбалансу набуває сили об'єктивного закону. У цьому контексті повністю поділяємо позицію А. Гальчинського про те, що на сучасному етапі глибинних системних трансформацій, дотримуючись логіки конкретно-історичного підходу, не можна абсолютизувати принцип рівноваги. В умовах сучасної епохи "...починає домінувати протилежний принцип – принцип нерівноважного розвитку. Біфуркація і хаос як невід'ємна складова трансформацій складних систем є позицією, в якій заперечується системна рівновага" [1,

198]. Саме тому фундаментальні засади оновлення економічної методології концентруються у цій проблемі і зосереджуються саме на цьому рівні теоретичного аналізу.

Апелюючи до відомого у світовому масштабі бестселера "Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция" американського фінансиста Пітера Бернштейна, закінчуємо дане дослідження цитатою "Світ ... не буде рівноважним: цей світ знаходиться у стані постійних змін і дисбалансів" [4, 198]. Від себе ж додамо, що сучасний світ, хіба що балансує на межі грандіозних змін, в умовах яких дослідження глобальних дисбалансів – завдання сучасної методології економічної науки.

Література

1. Гальчинський А. С. *Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій.* – К.: "АДЕФ-Україна", 2010. – 572 с.
2. Иноземцев В. Л. *На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия.* – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2003. – 776 с.
3. Колодко Г. В. *Мир в движении: Пер. с пол. Ю. Чайникова.* – М.: Магистр, 2009. – 575 с.
4. Бернштейн П. *Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция: Пер. с англ.* – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 247 с.
5. Цитата за: Иноземцев В. Л. *На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия.* – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2003. – 776 с.
6. Роббинс Л. *Предмет экономической науки // THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем.* – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 11.
7. Obstfeld M., Rogoff K. *Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes // Asia and the Global Financial Crisis: Asia Economic Policy Conference.* – Режим доступу: <http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/globalimbalances2010.pdf>

8. Obstfeld M., Rogoff K. *Global current account imbalances and exchange rate adjustments // Brookings Papers on Economic Activity.* – 2005. – V. 1. – P. 67–123.
9. Krugman P. *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008.* – New York: WW Norton & Co, 2008. – 224 p.
10. Stiglitz J. *Freefall: America, Free Markets and the Sinking of the World Economy.* – New York: WW Norton & Co, 2010. – 361 p.
11. Апокин А. Ю. Проблема глобальных дисбалансов в мировой экономике // *Вопросы экономики.* – 2008. – № 5. – С. 51–61.
12. Апокин А. Ю. Финансовая составляющая “проблемы глобальных дисбалансов” в мировой экономике // *Проблемы прогнозирования.* – 2008. – № 4. – С. 123–129.
13. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 754 с.
14. Вахненко Т. П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин. – К.: Фенікс, 2006. – 536 с.
15. Гайдучкий П. І., Паливода К. В. Глобалізація економічної рецесії та фінансової нестабільності // *Фінанси України.* – 2008. – № 1. – С. 24–32.
16. Головинин М. Теоретические подходы к проведению денежно-кредитной политики в условиях финансовой глобализации // *Вопросы экономики.* – 2009. – № 4. – С. 42–58.
17. Гринин Л. Е., Коротаев А. В. Глобальный кризис в ретроспективе: краткая история подъемов и кризисов: от Ликурга до Алана Гринспена. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2010. – 336 с.
18. Данилевский Ю. А. Влияние глобализации на экономику и финансы // *Финансы.* – 2003. – № 5. – С. 3–7.
19. Данилов-Данильян В. Глобальный кризис как следствие структурных сдвигов в экономике // *Вопросы экономики.* – 2009. – № 7. – С. 31–41.
20. Козюк В. Монетарні засади глобальної фінансової стабільності: Монографія. – Тернопіль: ТНЕУ, “Економічна думка”, 2009. – 728 с.
21. Лук'яненко Д., Поручник А., Столярчук Я. Глобальні фінансові дисбаланси та їх макроекономічні наслідки // *Журнал європейської економіки.* – 2010. – Том 9 (1). – С. 73–92.
22. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Розвиток фінансового сектора України в умовах формування нової фінансової архітектури: монографія. – К.: Університет банківської справи, Центр наукових досліджень Національного банку України, 2009. – 384 с.
23. Смирнов А. Кредитный пузырь и перколяция финансового рынка // *Вопросы экономики.* – 2008. – № 10. – С. 4–31.
24. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: Монографія. – К.: КНЕУ, 2009. – 302 с.
25. Рапопорт Г., Герц А. Глобальный экономический кризис 2008–2009: истоки и причины // *Вопросы экономики.* – 2009. – № 11. – С. 18–31.
26. Доклад МВФ: перспективы развития мировой экономики. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2009/01/pdf/textr.pdf>
27. Цитата за: Obstfeld M. *Global Imbalances and the Financial Crisis: Products of Common Causes / Maurice Obstfeld, Kenneth Rogoff // Asia and the Global Financial Crisis: Asia Economic Policy Conference.* – Режим доступу: <http://elsa.berkeley.edu/~obstfeld/globalimbalances2010.pdf>
28. Гринспен А. Эпоха потрясений: Проблемы и перспективы мировой финансовой системы: Пер с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 496 с.
29. Krugman P. *New Economic Perspectives.* – Режим доступу: <http://neweconomicperspectives.blogspot.com/2009/07/krugmans-nev-cross-confirms-it-job.html/>
30. Стиглиц Дж. Укрощение финансов в век строгой экономии: Пер с англ. – Режим до-

ступу: <http://media.blubrry.com/ps/media.libsyn.com/media/ps/stiglitz127.mp3/>

31. Юрій С., Савельєв Є. Ordnung чи новий світовий економічний порядок. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/68340/?printpreview>

32. Тарасевич В. К философии экономической теории: прорыв в неизведанное известное // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 144–155.

33. Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. редакцією Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. – К.: КНЕУ, 2007. – 544 с.

34. Довбенко М. Економічна теорія початку XXI століття: криза чи розвиток? // Журнал європейської економіки. – 2010. – Том 9 (№ 1). – С. 3–18.

35. Афанасьев В. С. Как создается научная новизна? // Вестник Московского университета. – Серия 6: Экономика. – 2007. – № 4. – С. 3–20.

36. Цитата за: Афанасьев В. С. Как создается научная новизна? // Вестник Московского университета. – Серия 6: Экономика. – 2007. – № 4. – С. 3–20.

37. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2000. – 143 с.

38. Гэлбрейт Дж. К. Экономическая теория и цели общества. – М., 1976. – С. 31.

39. Ананьин О. Структура экономико-теоретического знания: Методологический анализ / Институт экономики РАН. – М., 2005. – 244 с.

40. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) – Львів: Каменярь, 2000. – 303 с.

41. Варга Е. С. Избранные произведения. Экономические кризисы. – М.: Издательство "Наука", 1974. – 432 с.

42. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века. – М.: Логос, 2003. – С. 264, 268.

43. Хайлбронер Роберт Л. Экономическая теория как универсальная наука // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 53.

44. Цитата за: Хаблюк В. Экономическое и социальное бремя кризисов перепроизводства. – М.: Мысль, 1984. – 192 с.

45. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. – М., 1995. – 599 с.

46. Цитата за: Варга Е. С. Избранные произведения. Экономические кризисы. – М.: Издательство "Наука", 1974. – 432 с.